

*Civilization Boundaries
Цивилизационни граници*

ФАШИЗЪМ – НАЦИОНАЛСОЦИАЛИЗЪМ

Войн Божинов

*Институт за исторически изследвания –
Българска академия на науките*

Резюме. След края на Първата световна война старите политически порядки биват подложени на сериозно изпитание. Тежките последици от конфликта водят след себе си нови идеологии, които предлагат бързи и лесни рецепти за излизането от следвоенната криза. Италианският фашизъм например лансира виждането на силната държава, направлявана от фашистката партия и нейния лидер. Водачът, неговата партия олицетворяват държавата. Те са нейният образ и съдържание. Тези разбирания биват „доразвити“ от германския националсоциализъм, който добавя към тях расовата омраза и идеята за превъзходството на ариеците. Какви са последствията от тези политически експерименти, е добре известно на всеки.

Keywords: World War One; ideologies; fascism; German National Socialism, Hitler

„Голямата война“ е вододел в историята на човечеството. За пръв път два глобални съюза (Антантата и Централните сили) застават един срещу друг, използвайки за постигането на победата непознати до този момент оръжия за масово унищожение. Никога дотогава сблъсъците между отделни държави или между малки и големи коалиции не са били толкова кървави, не са носили след себе си толкова страшна разруха. Пораженията от всемирния конфликт са толкова тежки, че към неговия край изчезват велики империи, определящи хода на световните събития векове наред. Тяхната политическа/историческа смърт създава вакуум, запълнен от зародилите се нови идеологически течения, задаващи коренно различен тон в политическия дебат и предлагащи радикални изменения в обществения строй, чрез които да се разрешат сложните следвоенни проблеми.

Октомврийската революция (1917 г.) е предвестникът на задаващите се всеобхватни трансформации. Посредством нея болшевикът успява да вземе властта, възползвайки се от недъзите на царска Русия – съсредоточаването на обществените ресурси в ръцете на тесен кръг от хора, живеещи охолно; недоразвитостта на руското стопанство, особено в областта на индустрията; непосилните военни страдания, носещи умора и желание за промяна; соци-

алната несправедливост и т.н. Събрани в едно, тези обстоятелства осъждат руския работник и селянин на мизерен живот. Затова и лозунгите на болшевиките за мир и за хляб получават огромна чуваемост и привличат милиони хора. За тях на хоризонта се появява нова политическа алтернатива, различаваща се от дотогавашните буржоазни порядки, изхабени и компрометирани от войната. Болшевизмът, представляван от Владимир Ленин и неговата партия (Руската социалдемократическа работническа партия – болшевики / Руската комунистическа партия – болшевики), дава нови рецепти за излизането от безизходицата (т.нар. Априлски тезиси от 1917 г.)¹⁾, които в угнетяващата ситуация на гаснещия световен конфликт се оказват печеливши, предоставяйки аргумента за политическа активност на цели слоеве от обществото.

Болшевиките настояват за спирането на военните действия, за национализация на средствата за производство и за поставянето им в разпореждането на тези, които работят с тях (Geler & Nekrich, 1994: 36). Освен това непосредствено след Октомврийската революция е приета декларацията на правата на народите в Русия, даваща възможността за самоопределението на всяка народност, както и опцията тя да създаде собствена държава. През 1918 г. Съветите приемат декрета за земята; национализират фабриките, предприятията и банките; въвеждат монопол върху търговията; създават работническо-селската Червена армия; приемат нова конституция, говореща за „*свободно социалистическо общество*“ и т.н.²⁾ Подобни действия отекват като силен политически вик, променяйки същността на познатата до това време държавност. „Земята на тези, които я обработват“. Едва ли дотогава светът познава толкова мощен призив, зад който застават представители на цели нации. Това и предопределя важната роля на болшевизма, която той ще играе през следващите десетилетия. Настъпва времето на социалната идеология, на социалната революция, която е способна да помете всичко по пътя си, защото се явява най-мощният политически конкурент на империализма, капитализма, буржоазния строй и др.

В предлагането на нови политически пътища болшевизмът не остава сам. Конструирането на различен вид държавна система ляга в основата на учението, предложено от Бенито Мусолини и от фашистката партия в Италия. Мусолини лансира модел, съдържащ в себе си качествено нови форми на обществено развитие³⁾. Начело на държавата стои партията (в случая това е Националната фашистка партия), която е функция на лидера – „дучето“. Той е безспорният водач, а към него се изгражда култ. Дучето е представян от пропагандата като загрижен политик; той е винаги сред народа, обкръжен от усмихнати деца – символ на невинността; водачът е и на полето, в предприятието, но също така и в операта, театъра и църквата. Към вожда се възпитават уважение, страхопочитание, а на младите жени се внушава и възприемането му като желан сексуален обект, като образец за мъж. Изобщо, водачът е перфектен, безгрешен, справедлив. Поради

тази причина той е напълно безалтернативен. Затова и лидерът, заедно с партията му, не търпят политическото разнообразие. При изброените предпоставки, то е напълно излишно. Фашистката формация остава единствената партия в страната, унищожавайки по своя властови път останалите политически организации, посредством три основни способа.

– Пълна забрана и преследване на симпатизантите на дадена политическа сила. Става въпрос най-вече за леви организации и интелектуални кръгове, анархисти и др. За фашистката партия това са елементи, рушащи същността на държавността. Те подлежат на забвение, което преминава във физическа разправа.

– Временен съюз с определени организации, който води до тяхното обезличаване и изчерпване. Основно това са буржоазни партии, чиято тежест след войната намалява. Чрез политическия флирт с фашистите тези формации разчитат на организационното си оцеляване до момента, когато разбират, че за тях не е останало място на сцената. Добър пример в това отношение са италианските либерали, чиито представители влизат в първия кабинет на Мусолини, но не след дълго изчезват от обществения небосклон.

– Инкорпориране на определени формации във фашистката партия, което отново води до изчезването им. Този способ може да се съотнесе за десните буржоазни партии, представители на едрия капитал; тежката интелигенция и консервативното духовенство. Представа за този вид партии дава Народната партия, която също влиза в първото правителство на Мусолини, предопределило разцепването ѝ. Нейната дясна част директно се влива във фашистката партия, а другият ѝ дял застава на християндемократически позиции, за да се разтвори и тя по-късно във фашистката реалност.

Паралелно с ликвидацията на политическите опоненти фашистката партия се слива с държавната машина, за да се получи „феноменът“, че държавата е партията и партията е държавата. Фашистката партия не е „държава в държавата“ (определение на Жельо Желев) (Zhelev, 1982: 76 – 77). Същност тя е държавата. Фашистите създават свои паралелни структури, напълно припокриващи държавната дейност, и при настъпването на подходящия момент (елиминирането на опозицията и успешната пропагандна обработка на обществото) те се съединяват с държавните механизми. Казано по друг начин – местният фашистки лидер става селски или градски кмет, а разните членове на фашистката партия се превръщат в пълновластни господари из всички държавни и общински институции. Нещо повече, оказва се, че фашистката партия стои даже над държавата. Тя ѝ нарежда, води я, направлява я. Оттук идва и бързото рухване на държавността и преминаването към нови форми на управление, когато фашистката партия престава да съществува (италианският преход от фашистка държава/монархия към република).

Фашистката партия/държава поставя под пълния си контрол обществото. Това се осъществява чрез създаването на казионни профсъюзи, кооперации

и сдружения. По същество това са продължения на фашистката партия, приели други форми. Те се ръководят от нейните членове, спазват фашисткия „морал“ и изпълняват поставените им отгоре задачи. За всички онези, които отказват да се влеят във фашистката машина, партията също е помислила. За по-голяма убедителност тя действа чрез паравоенните си структури, подпомогнати от репресивния държавен апарат. След съответната обработка пред колебаещия съществуват две алтернативи – да се подчини или да приключи с общественото, а често и с физическото си съществуване.

Излишно е да се припомня, че във фашистката държава цари строга цензура. „Истината“ е само една, а неин носител, съвсем естествено, е партията и нейният безгрешен лидер. Други мнения и виждания не се допускат, а ако те някак се появят, биват жестоко преследвани посредством сплашвания, уволнения, побоища, убийства. Степента на наказанието се определя в зависимост от „прегрешението“ на нещастния човек към водача и към партията, но обикновено тя е такава, щото завинаги да запуши устата на инакомислещия.

Фашизмът се намесва и в личното пространство на хората. Той обучава, възпитава и следи за персоналната хигиена на мъжа и на жената. Тази интервенция се прави заради желанието за постигането на здрава нация, развила висок фашистки дух. Поради тази причина биват построени болници, училища, разни обществени сгради, спомагащи за постигането на посочения стремеж. Подобряват се още и условията на труд, следи се за търговията (за да се избегне спекулата), полагат се сериозни грижи за битието на работника, майката, детето и пр. Впрочем в слабо развитите райони на Южна Италия изброените мероприятия водят до положителни промени в живота на хората. Техният бит бива подобрен, а създаваната от фашистите силна държавна машина ги освобождава от едно огромно бреме – мафията. С укрепването на Мусолиновото управление много от нейните членове се налага да продължат „кариерата“ си в Съединените щати. Масовото напускане на клановете се посреща с облекчение от обикновените италианци, считащи, че фашизмът ги е отървал от голямо зло, тормозило ги ежедневно през годините назад.

В сферата на външната политика фашизмът е повече от агресивен. Той е носител на национализма, насочен извън границите на фашистката държава. В италианския случай обаче съществува парадокс, засвидетелстващ фашисткия максимализъм. Италия излиза като победител от Първата световна война, но териториалните придобивки, осъществени за сметка на несъществуващата Австро-Унгария и на Османска Турция, не удовлетворяват Мусолини. Той се вижда като пълен господар в Адриатика, незаобиколим фактор в Централна Европа, важен разпоредител на Балканите, неоспорим средиземноморски колос и т.н. Изобщо дучето съзира във фашистка Италия приемника на древния Рим.

След като заздравява властта си, Мусолини поглежда към Африка с мечтата да създаде фашистка империя, разпростряла се на европейския и на афри-

канския континент и чрез Додеканезите, контролираща морските пътища за Азия. И ако във вътрешната сфера фашизмът успява да се наложи, то неговите външнополитически амбиции се оказват прекалено голяма хапка. Спокойно може да се каже, че несполуките навън са един от основните тласъци, породили поражението на крайната идеология. Друга важна причина е и обстоятелството, че италианският народ търпи Мусолини, но не застава плътно зад него. Още при стъпването на американците в Сицилия през 1943 г. фашистката система на дучето се сгромолясва, оставяйки само исторически спомен, от който да се извеждат поуки за бъдещето (Mitakov, 2001: 769).

За разлика от италианския фашизъм германският националсоциализъм се развива в коренно различна среда. След края на Голямата война германската империя престава да съществува. Кайзерът бяга в Холандия, а монархията бива заменена с т.нар. Ваймарска република. Тежкият договор от Версай смазва немското общество, хвърляйки го във всеобща криза. В страната избухва сериозен сблъсък между лявото и дясното, от чиято повърхност изплува националсоциализмът (нацизмът) – политическата теория на Адолф Хитлер. Нейната сърцевина се състои в прочутите 25 точки на Националсоциалистическата германска работническа партия – НСГРП, съставени от Хитлер и близките му сподвижници през 1920 година, и в трактата „Моята борба“, написан/диктуван от Хитлер, докато той се намира в затвора Ландсберг, където излежава присъда за организирането на „бирения пуч“.⁴⁾ Тези два документа представят нацизма в следната светлина: националсоциализмът издига лозунга за Велика Германия и за обединението на всички немци в една държава, отричайки Версайския и Сенжерменския договор. Крайната идеология поставя въпроса за жизненото пространство, необходимо на германския народ за „нормалното“ му развитие; повдига питането за чистотата на арийската раса, извеждайки на преден план антисемитизма. Нацизмът говори още за общото германско благо, за национализация на едрата собственост, за социално и обществено равенство между германците, за подпомагане на германското семейство, за наборна армия, за превъзходството на католицизма и лутеранството пред юдаизма, за силна централна и местна власт и т. н.

Посочените идеи биват доразвити от Хитлер в книгата му „Моята борба“, видяла бял свят през 1925 г. В памфлета той обръща внимание на семейството; на работника; на германската нация; на висшата раса; на несправедливостите, постигнали германците след края на войната. Значително място в книгата заема антисемитизмът. Според Хитлер евреите разнасят политическите бактерии на болшевиизма, социалдемократията, либерализма и всякакви други вредни за германското общество постановки. Затова и авторът на „Моята борба“ заявява, че ненавижда евреите и колкото повече негативните му чувства към тях се увеличавали, толкова любовта му към германския работник растяла⁵⁾.

Тези щрихи към нацизма дават повод да се направи съпоставка между италианския фашизъм и германския националсоциализъм. Сходствата са повече

от видими: една партия – един лидер; силна партия – силна държава; краен консерватизъм – антиболшеvizъм; агресивност – национализъм; обществено групиране – предимство за групата, а не за индивида и т.н. Съществуват обаче и различия, при това те не са никак малки. Ако Мусолини представя италианците за напреднала нация, носител на древноримските добродетели, то Хитлер е далеч по-краен. Той говори за расовото превъзходство на арийците (германците), за хора от първа и от втора категория и за неспособността на последните да бъдат пълноценни човешки същества. При фашизма липсва силен негативизъм към чужденците, макар че такъв се забелязва. На този фон нацизмът директно насажда омраза към иностранците. При него ненавистта води до стремлението да се унищожат цели народи, докато при фашизма подобни стремежи няма. Италия при Мусолини провежда външна политика, която може да се окачестви като класически империализъм, така характерен и за демократичните Англия и Франция. Германия, под ръководството на Хитлер, осъществява идеята за жизненото пространство, което трябва да доведе до европейска, а оттук и до световна доминация на германския нацизъм. Фашизмът си затваря очите пред разни обществени и културни явления, които не се вписват в идеологическите му рамки, въпреки че ги порицава. При него съществува унификация (Novecento Italiano) в изкуството, но тя не е задължителна, а по-скоро пожелателна. В Италия продължават да работят всякакъв вид творци (напр. течението Scuola Romana), макар че привидно те се съобразяват с фашистките норми⁶⁾.

При нацизма реалността е доста по-сурова и суха. Единствено правилна остава елитарната, тежката архитектура, имаща строги форми – олимпийският стадион в Берлин (Kaule, 2014); новата райхканцелария (Eberle & Uhl, 2005: 81 – 83), проектирана от Алберт Шпеер; летище „Тепелхоф“ (Dittrich, 2005). Изобразителното изкуство е поставено в пълно подчинение на идеята за расовото превъзходство (Арно Брекер) (Zavrel, 2005), за силата на работника и на германската майка, за сплотеността на германския народ зад фюрера – напр. филмът „Триумф на волята“, дело на обожаваната от Хитлер Лени Рифенщал (Eberle & Uhl, 2005: 95), прожектиран от 1935 г. нататък, за крепкостта на колектива и т.н. Всичко, излизащо от тези рамки – кубизъм, авангардизъм, сюрреализъм, абстракт-импресионизъм и др., бива заклеено. То или трябва да влезе в релсите на нацисткото изкуство, или да изчезне. Впоследствие много от творците, принадлежащи към изброените направления, имат твърде незавидна професионална и житейска участ.

Упоменатото дотук посочва националсоциализма за по-страшната разновидност на крайно дясното⁷⁾. В сравнение с нацизма фашизмът може да бъде оприличен на по-малкия брат, макар че той първи се добира до властта, вземайки управленска преднина от 11 години пред Хитлеровото учение. За „превъзходството“ на националсоциализма допринасят и други фактори – германската

загуба във войната и последвалото унижение на германския народ, породило желанието му за реванш; решимостта и праволинейността на Хитлер и неговите лични качества на политик, идеолог и демагог; безспорната му политическа смелост; пълната му убеденост в собствената правота, както и вярата в неизбежния успех на делото и т.н. И нещо изключително важно – за разлика от италианския народ, който се отървава от Мусолини още при първите признаци на поражението, немците остават зад Хитлер. Германската нация бива обсебена от насадения култ към него, а немките го възприемат като синеокия чист ариец, представляващ идеалният мъж. Да, към края на Втората световна война в средите на германската армия (и обществото) съществува антихитлеристка съпротива (напр. опитът на полковник Клаус фон Щауфенберг и на групата му да ликвидират фюрера през лятото на 1944 г.) (Dalager, 2008), но тя не може да се пребори със силната нацистка машина и с германската вяра, че Хитлер притежава едва ли не свръхчовешки способности (Mihov, 2004: 160 – 165). Фанатизмът си казва тежката дума, завличайки към пропастта огромен брой германци. Хиляди от тях се самоубиват при вестта за германската капитулация, защото не могат да преживеят задаващото се унижение. Те не желаят да съществуват извън света на националсоциализма, не могат да си представят живота без него. Деца на по 15 – 16 години гинат по берлинските барикади през пролетта на 1945 г., крещейки Хитлеровото име с граната в ръка, за да принесат току-що започналия си живот в жертва на една обречена кауза. За германците нацизмът се оказва всеобхващащ, а и необходим. Затова и в следвоенна Германия (както в западната ѝ част, така и в нейния източен дял) денацификацията е дълъг и комплициран процес, продължаващ впрочем и до днес.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. История на Русия. (2005). Колектив София: Труд, с. 398.
2. Первая мировая война и судьбы европейской цивилизации. Москва, 2014, стр. 527 – 535.
3. Кацаров, К. (1994). 60 години живяна история. Б., м., и д., с. 307 – 309.
4. Нацистки опит за преврат в Бавария, воден от Хитлер, осуетен от местната полиция. При престрелките загиват 16 нацисти, които по-късно са обявени за „светци“ на националсоциализма. Те биват препогребани в специален пантеон. Архитектурното съоръжение е разрушено от американските войници през 1947 г. Вж. Rosenfeld, G. Munich and Memory. Architecture, Monuments, and the Legacy of the Third Reich. University of California Press, 2000, pp. 109 – 110.
5. Хитлер, А. (2000). Моята борба. Б. м., 2000, с. 49.
6. La Scuola Romana nel Novecento. Skira, 2002.

7. Прелом, № 7 – 8, 1933, стр., 126 – 130, ст. Фашизъм и националсоциализъм (Л. Вълев).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Dalager, S. (2008). *Two Days in July. A Docu-drama of Claus Von Stauffenberg's Attempt to Kill Hitler*. Arena books.
- Dittrich, E. (2005). *Der Flughafen Tempelhof in Entwurfszeichnungen und Modellen 1935 – 1944*. Lukas Verlag.
- Eberle, H. & Uhl, M. (2005). Досието „Hitler“. Sofia. [Еберле, Х. & Ул, М. (2005). Досието „Хитлер“. София].
- Geler, M. & Nekrich, Al. (1994). *Utopiyata na vlast*. Том I. Sofia: Hristo Botev [Гелер, М. & Некрич, Ал. (1994). *Утопията на власт*. Том I. София: Христо Ботев].
- Kaule, M. (2014). *Olympiastadion Berlin und Olympisches Dorf Elstal*. Ch. Links Verlag.
- Mihov, N. (2004). *Dnevnik*. Sofia [Михов, Н. (2004). *Дневник*. София].
- Mitakov, V. (2001). *Dnevnik*. Sofia [Митаков, В. (2001). *Дневник*. София].
- Zavrel, B. J. (2005). *Arno Breker. His Art and Life*. West Art.
- Zhelev, Zh. (1982). *Fashizmat*. Sofia: BZNS [Желев, Ж. (1982). *Фашизъмът*. София: БЗНС].

FASCISM – NATIONAL SOCIALISM

Abstract. After the end of the World War One the old political habits were put under a serious test. The tough consequences of the conflict led to new ideologies that offered quick and easy recipes for coming out of the aftermath of the after military crisis. The Italian fascism, for example, promoted the vision of a strong state, guided by the Fascist Party and its leader. The leader, his party embodied the state. They were its image and content. These understandings were “further developed” by the German National Socialism, which added to them the racial hatred and the idea of the superiority of the Aryan. Everybody knows what the final of these political experiments was.

✉ **Dr. Voin Bojinov**

Institute for Historical Research
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: voinbojinov@abv.bg